

DALIA MARIJA STANČIENĖ

Vilniaus pedagoginis universitetas

SCHOLASTINĖ TEOLOGIJA: PASAULIO SUKŪRIMAS PAGAL PETRĄ LOMBARDĄ

Scholastic Theology: Creation of the World
According to Peter Lombard

SUMMARY

This article analyzes the origins of medieval scholasticism: the ontological demonstration of God's existence by Anselm of Canterbury, the study of theology and logic in the schools of Leon, Chartres and St. Victor. The author of the first scholastic manual (in use up to XVIth c.) was Peter Lombard. He was famous as a master of *sententiae* and his manual consisted of the four books of the sentences and was traditionally titled as the *Quator libri Sententiarum Petri Lombardi*. Perhaps only the Bible was commented upon more frequently than these books. Their author treats various questions concerning the creation of the world in the six days and the life conditions of humans before and after the Fall. In the latter case, he considers the nature and significance of the Holy Sacraments. He divides them into the four groups according to the species of things and signs. He separated signs from things indicating the two functions of the former: sense (New Testament) and meaning (Old Testament). Also, he defines those virtues of human soul which enable man to know the Creator and His creation as natural goods. Peter Lombard described the fundamental relations between God and the creation: God is the only creator Who created the universe out of *nothing* granting being for all his creatures by the act of his infinite wisdom and omnipotent will.

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojamos scholastinės teologijos formavimosi ištakos. Jos siejamos su Anzelmo Kenterberiečio *ontologiniu* Dievo buvimo įrodymu ir Laono, Šartro bei šv. Viktoro mokyklų teologijos ir logikos studijomis. Scholastinės teologijos pradininku laikomas *sentencijų* meistras Petras Lombardas. Jo parengtos *Keturios sentencijų knygos* iki XVI a. buvo tradicinis teologijos vadovėlis ir sulaukė daugiausia ko-

RAKTAŽODŽIAI: Petras Lombardas, Biblija, scholastinė teologija, Dievas, kūrimas.

KEY WORDS: Peter Lombard, Bible, scholastic theology, God, creation.

mentarų (išskyrus Bibliją). Aiškindamas pasaulio ir žmogaus sukūrimą, Petras Lombardas aptarė dvasinių ir kūniškų esinių formavimo sampratą, šešių dienų pasaulio Kūrimą pagal *Pradžios knygą* ir žmogų prieš jo nuopuolį ir po jo, ypač daug dėmesio skirdamas sakramentams, kuriuos aiškino keturiais aspektais pagal daiktų ir ženklų rūšis. Jis skyrė daiktus ir ženklus nurodydamas po dvi jų funkcijas: prasmines (Naujas Testamentas) ir reikšmines (Senasis Testamentas); apibrėžė sielos dorybes ir galias, kurios leidžia pažinti Kūrėją ir jo kūriniją kaip prigimtinių gėrį. Pasaulio ir žmogaus kūrimo koncepcijoje Petras Lombardas atskleidė pamatinį Dievo santykį su visa kūrinija: Dievas pasaulį kūrė *iš nieko*, o dieviškojo kūrimo padarinys yra esatis, liudijanti tai, kad kūrimas yra vien Dievui priklausantis veikimas.

IVADAS

Scholastinė teologija, kaip krikščionių tikėjimo mokslo samprata, buvo grindžiama dialektiniu metodu ir Aristotelio logika. Gramatikos ir dialektikos mokslų priemonėmis ankstyvųjų viduramžių teologai tyrinėjo apreiškimo slėpinius: Atpirkimą, Švenčiausiąją Trejybę, Įsikūnijimą. Garsioji Anzelmo Kenterberiečio formuluotė *supratimo ieškantis tikėjimas* nubrėžė teologijos studijų klostymosi kryptį. Analizuodamas tikėjimo tiesas Anzelmas Kenterberietis teologijos moksle siekė apibrėžti dialektikos ribas. Visa tai rado atgarsį Laono bei Šartro katedrų mokyklose.

Laono mokykla, garsėjusiai teologijos studijomis, vadovavo Anzelmo Kenterberiečio mokinys, teologas Anzelmas Lanietis. Mokykla ruošė *sentencijų* (*sentencija* – vieno iš Bažnyčios Tėvų nuomonė) rinkinius, kuriuos sudarė Šventojo Rašto ir Bažnyčios daktarų autentiški tekstai. Jie buvo susisteminti formaliosios logikos pagrindu pagal tam tikras tikėjimo dogmas ir naudojami studijuojant Bažnyčios pripažintus mokslus. Anzelmas Lanietis, aiškindamas šias *sentencijas*, rėmėsi Anzelmo Kenterberiečio *sąvokų realizmo* samprata, kuri teologijoje įtvirtino loginės semantikos prin-

cipą ir padėjo formuoti naują literatūrinę scholastikos žanrą – *sumas*.

Šartro mokyklos kancleris Gilbertas Porietis, vėliau tapęs Puatjė vyskupu, bei Petras Abelaras, mokėsis Šartro mokykloje, paskatinti Anzelmo Kenterberiečio idėjų, formaliosios logikos subjekto ir predikato funkcijas perkėlė į metafizinę mąstymo sritį. Gilbertas Porietis gramatikos bei logikos mokslų pagrindu interpretavo apreiškimo turinį sukurdamas lingvistinę teologinės kalbos tyrinėjimo sistemą. Abelaras, naudodamasis dialektikos metodu *sic et non*, analizavo Dievo vardus ir siekė atskleisti Švenčiausiosios Trejybės paslaptį. Teologija, pasitelkusi dialektikos metodą, įgijo deduktyvaus mokslo statusą.

Naujoviškas tikėjimo tiesų interpretavimas buvo priimtas gan nevienareikšmiškai: iš konservatyviųjų teologų pusės jis susilaukė kritikos ir net protestų. Ypač nepalankiai atsiliepė Bernardas Klervietis, kuris plėtojo misticismo sampratą, mistinį bendravimą su Dievu ir kritikavo mokslininkus dėl scholastinės teologijos racionalizavimo. Bernardas Klervietis rėmėsi Bažnyčios autoritetu ir kovojo su dialektikais siūlydamas protą izoliuoti nuo dieviškosios misterijos. Šią mintį jis

grindė tuo, kad žmogus kontempliacijos būsenoje peržengia proto ribas. Mistinis Bernardo Klerviečio apreiškimo tiesų pažinimas buvo priešingas Anzelmo Kenterberiečio dialektiniam metodui – *su-prasti siekiančiam tikėjimui*, kuris atspindi proto ir tikėjimo vienovę.

Ši kova savitai veikė vėlesnę scholastinės teologijos raidą. Netoli Paryžiaus esanti Šv. Viktoro vienuolyno mokykla, XII a. tapusi mistinės ir scholastinės teologijos centru, propagavo egzegezę, kuri skatino tiek asmens dvasinį ugdyimą, tiek ir mokslinį tikrovės pažinimą. Šioje mokykloje buvo skiriamas dėmesys tiek empiriniam, tiek ir verbaliniam tikrovės suvokimui, be to, su žydu mokslininkais buvo diskutuojama apie autentišką Biblijos tekstą. Doktrinų tekstai buvo analizuojami remiantis gramatine logika, kai teksto *dvasia* skleidėsi per *prasmę*, o prasmė – per *raidę*. 1133 m. šios mokyklos vadovu tapo vienas iš garsiausių teologų, pirmųjų teologinių *sumų* autorius Hugonas Senviktorietis. Teologinėje *sumoje De sacramentis christianae fidei* autorius aptaria visą pasaulio sąrangą ir istoriją, pradedant visatos

kūrimu ir baigiant Žodžio įkūnijimu ir sakramentų įsteigimu. Vadovaudamas Šv. Viktoro mokyklai, Hugonas Senviktorietis reikalavo, kad mokiniai studijuotų visas septynias laisvųjų menų disciplinas, neteikdami nė vienai iš jų pirmenybės, nes, jo nuomone, fundamentiniai mokslai sudaro vienovę. Gnoseologiją jis glaudžiai siejo su psichologija, kurioje pažinimas buvo paremtas patyrimu ir plėtojamas abstrahavimo operacijomis. Abstrakcijos pagrindinį elementą, pasak Hugono Senviktoriečio, sudaro dėmesio sukaupimas ir išlaikymas norint atskleisti kokį nors tikrovės objektą, reiškinį, faktą ar įvykį ir išskirti jį iš kitų. Svarbiausias Hugono Senviktoriečio nuopelnas yra tai, kad jis sukūrė scholastiką ir mistiką jungiančią sistemą. Tokia sistema leido Hugonui Senviktoriečiui teigti, jog būtis pažįstama trejopa išvalga: mąstymu (jusliniu ir vaizdiniu), apmąstymu (sąvokiniu) ir kontempliacija (intuicija). Vadinasi, Dievo pažinimas vyksta protu bei kontempliacija. Šios idėjos turėjo įtakos jo mokiniui, garsiajam *sentencijų meistriui* Petru Lombardui (~1095–1164).

TRAKTATAI IR SENTENCIJŲ KNYGOS

Psalmyno glosa buvo pirmasis Petro Lombardo traktatas. Autorius jį rašė norėdamas išsiaiškinti pernelyg glaustas ir todėl nepakankamai aiškias Anzelmo Laniečio glosas [gr. *glossa* – nesuprantamas žodis], bet vėliau savo kūrinį nutarė paskelbti. Amžininkams *Glosa* padarė didelį įspūdį, nes ankstesnieji glosų autoriai aiškino tik atskirus žodžius

arba frazes, o Petras Lombardas vienas pirmųjų pabandė psalmes aiškinti holistiškai. *Glosos* pradžioje jis pateikė įvadą (*accessus*), kuriame apžvelgė viso Psalmyno struktūrą. Šis įvadas sudarė foną atskiroms psalmėms ir jų eilutėms komentuoti, o kiekviena psalmė turėjo įvadą, siejantį ją su šiuo fonu. Be to, aiškindamas psalmių eilutes, Petras Lombardas

das ne tik citavo autoritetų teiginius, bet ir juos lygino vieną su kitu, atkreipdamas dėmesį į sugadintas psalmių eilutes. Dėl savo apimties Petro Lombardo *Psalmyno glosa buvo* vadinama *Magna Glosatura (didžiąja glosa)*.

Kitas jo traktatas – tai *Collectanea in epistolas S. Pauli (Šv. Pauliaus laiškų komentarų rinkinys)*, tapęs egzegetikos klasika. Šį kūrinių Lombardas tobulino iki 1159 m., kai jis, išrinktas Paryžiaus vyskupu, turėjo nutraukti dėstymą. *Rinkinyje* Petras Lombardas panaudojo *Glosoje* išbandytą įvadų (*accessus*) metodą, citavo ir komentavo daugelio autorių teiginius. Vis dėlto, svarbiausia šiame kūrinyje buvo tai, kad išryškėjo prieštaravimas tarp tradicinio Šventojo Rašto komentavimo jį atpasakojant ir bandymo logiškai pagrįsti tikėjimą, arba egzegetikos ir sisteminės teologijos skirtingumas. Pirmosiose *Rinkinio* versijose šv. Pauliaus laiškų komentavimas dažnai perauga į santykinai savarankiškų teologinių traktatų, kurie ardo pasakojimo vientisumą, tačiau tiksliau apibūdina aiškinamas tikėjimo tiesas. Supratęs žanrų skirtingumą, Petras Lombardas vėlesniuose *Rinkinio* variantuose vienu traktatų atsisakė, o kitus sutrumpino. *Rinkinys* yra klasikinis Biblijos teksto komentavimo peraugimo į sisteminės teologijos traktatą pavyzdys. Toks *Rinkinio* komponavimas būdingas ne tik Petri Lombardui, bet ir daugumai kitų XII a. vidurio scholastų. Jis rodo, kaip iš Šventojo Rašto aiškinimo rutuliojosi scholastinė *doctrina sacra*.

Labiausiai Petrą Lombardą išgarsino 1150–1152 m. pasirodęs veikalas *Sententiae in IV libris distinctae*, sutrumpintai

vadinamas *Sentencijos*. 1215 m. Laterano IV Susirinkimas nusprendė, kad šis veikalas turi tapti teologinio ugdymo privaloma dalimi. *Sentencijų* turinys – tai iš įvairiausių šaltinių (Šventojo Rašto, šv. Augustino, Jono Damaskiečio, Graciano, Hugono Senviktoriečio, Petro Abelaro ir kt.) surinktos ir apibendrintos medžiagos originali kompiliacija. *Sentencijų* medžiaga išdėstyta ypatingai. Ruošdamas *Sentencijas*, Petras Lombardas rėmėsi savo mokytojo Lukos magistro Otto veikalu *Sentencijų suma*.

Iki XVI a. *Sentencijos* buvo tradicinis Vakarų Europos teologijos vadovėlis, susilaukęs daugiau komentarų nei bet kuris kitas veikalas, išskyrus Bibliją. Komentarai *Sentencijoms* rašė tokie garsūs teologai kaip Aleksandras Hališkis (1186–1245), Bonaventūras (1217–1274), Tomas Akvinietis (1225–1274), Jonas Dunsas Škotas (1266–1308), Williamas Ockhamas (1285–1347), Martinas Luthėris (1483–1546) ir kt.

Petras Lombardas *Keturiose sentencijų knygoje* bandė atsakyti į Petro Abelaro svarstytus teologinius klausimus. Kiekviena knyga turi daug distinkcijų, kurios suskirstytos į atskiras dalis pagal nagrinėjamą temą. Petras Lombardas siekė ne tik išmokyti mokinius mąstyti gramatikos ir logikos pagalba (kaip darė Abelaras), bet ir pateikti susistemintas teologines žinias. Jei Abelaras traktate *Sic et Non* išvardijo 168 klausimus su pastabomis ir prieštarais Bažnyčios Tėvų tekstais nepateikdamas į juos atsakymų, tai Petras Lombardas *Sentencijose* pirmiausia apibūdina klausimus, po to kiekvienam iš jų pateikia skirtingas Bažnyčios Tėvų interpretacijas bei

argumentus ir tik vėliau nurodo, koks turėtų būti sprendimo būdas, pateikia patį sprendimą bei formuluoja išvadas. Jis naudojosi ne tik Abelaro *sic et non* metodu, bet ir 1140 m. išleistu vienuolio Pranciškaus Graciano bažnytinės teisės (kanonų) manuskriptu *Decretum*, kurio pilnas pavadinimas *Nesuderinamų kanonų suderinimas. Graciano dekretas (Concordia Discordantium Canonum. Decretum Gratiani)*. Į kanonų rinkinį Gracianas įtraukė vienas kitam prieštaraujančius teisės straipsnius ir paaiškinimus įvairiais Bažnyčios gyvenimo klausimais. Šiuos klausimus jis susistemino pagal dalyko problematiką ir pateikė metodiką, kaip išspręsti prieštaravimus remiantis dialektikos ir logikos taisyklėmis. Kiekvieną atskirą klausimą Gracianas užbaigdavo sprendiniu, prieš tai išdėstęs *sic et non* argumentus ir pateikęs komentarus bei svarstymus. Tokį sprendinį jis vadino *Graciano teiginiu*.

Bandydamas išsiaiškinti įstatymų nesuderinamumą, Gracianas tyrė teisiųjų straipsnių autentiškumą, jų atsiradimo istorines aplinkybes, didelį dėmesį skirdamas žodžių etimologijai ir skirtingoms jų vartojimo reikšmėms. Kanonų teisėje jis įtvirtino *trivium* ir *quadrivium* disciplinų mokslinius laimėjimus, o į teismų praktiką įvedė pagrįstą diskursą ir dialektinį metodą. Visa tai skatino jurisdikcijos mokslo raidą. Tokie laimėjimai teisės moksluose imponavo teologams: jie kartu su kanonų teisės žinovais plėtojo bendrą kvestionavimo metodą bažnytinėje jurisprudencijoje ir pačios doktrinos aiškinime.

Dialektiniuose debatuose teiginių kvestionavimas bandant atrasti bendrą

tiesą buvo paremtas priešingais tekštais. Teisinėje praktikoje teisingi sprendimai buvo priimami naudojant prieštarigus oponentų argumentus. Besikuriančių universitetų teisės fakultetuose nusistovėjusi debatų praktika buvo išplėtotą į disputų procedūrą. Teologai, gan greitai institucionalizavę *questio* techniką, disputus pritaikė tikėjimo tiesoms aiškinti. Teologijos fakultetuose disputų praktikai įtvirtinti labiausiai padėjo Petro Lombardo *Sentencijų* knygos. Biblijos bakalauras, vienerius metus studentams dėstęs teologijos kursą ir vedęs disputus pagal Petro Lombardo *Sentencijas*, įgydavo sentencijų bakalauro laipsnį ir teisę studijuoti magistrantūroje.

Sentencijos – tai biblinės studijos apie sakramentus, kurie, kaip pažymi Petras Lombardas, būdavo aiškinami remiantis keturiais aspektais pagal daiktų ir ženklų rūšis. Norėdamas atskirti Senojo ir Naujojo Testamentų sakramentus, Petras Lombardas, remdamasis šv. Augustino mokymu, pasirinko tyrimo procedūrą, pagal kurią ir daiktai, ir ženklai buvo dalijami į dvi rūšių poras. Vieni daiktai (pvz., Dievas) yra skirti laimei siekti, o kiti (pvz., įvairūs kūriniai) – naudoti. Panašiai ir su ženklais: vieni jų yra reikšminiai (Senojo Įstatymo sakramentai), kiti – prasminiai (Naujojo Įstatymo sakramentai)¹. Tokia studijų programa ir mokymo kryptis, pasak Petro Lombardo, lėmė *dalykų pristatymo tvarką*: „yra vieni dalykai, kuriais reikia naudotis, dar kiti, kuriais džiaugiamės naudodamiesi. Ir tarp tų, kuriais naudojames, yra tokie, kuriais džiaugiamės, pvz., sielos dorybės ir galios, kurie iš prigimties yra gėris. Juos visus, prieš

nagrinėjant ženklus, reikia aptarti: ir pirmiausia tuos dalykus, kuriais reikia džiaugtis, būtent Švenčiausiąja ir nedaloma Trejybė². Taigi, *Sentencijose* Petras Lombardas ne tik atskyrė daiktus nuo ženklų nurodydamas po dvi jų funkcijas, bet ir apibrėžė prigimtinių gėrį, kaip sielos dorybes ir galias, leidžiantį mums pažinti Kūrėją ir juo džiaugtis.

Pirmąją knygą Petras Lombardas skyrė Švč. Trejybės paslapčiams. Pirmiausia jis aptaria, kaip Senasis ir Naujasis Testamentai traktuoja tris asmenis viename Dieve. Po to, remdamasis šv. Augustino mokymu bando paaiškinti, kokius Švč. Trejybės atvaizdus regime kūrinių. Vis dėlto, perspėja Petras Lombardas, jei besąlygiškai netikėsime, kad „Trejybė yra viena ir vienintelis tikras Dievas <...>, būtent Tėvas, ir Sūnus, ir Šventoji Dvasia“³, analogijos metodu mes nerasime tikrojo argumento Švč. Trejybės paslapčiams atskleisti. Be to, jis priduria, kad žmogaus kalba nėra tobula norint atskleisti Dievo būtį, ji gali atskleisti tik žmogaus sielos gelmes, kuriose persipina atmintis, protas ir valia. Remdamasis dviem argumentais Petras Lombardas teigė, kad žmogaus siela geba atspindėti tik Švč. Trejybės atvaizdą: pirma, žmogus nėra vien atmintis, protas ir valia, jis dar turi ir kūną; antra, žmogus, turėdamas atmintį, protą ir valią yra vienas asmuo, kai tuo tarpu Dievas yra trijuose asmenyse. Tešdamas šią mintį Petras Lombardas teigia, kad Dievas kūrinyje reiškiasi ir žinojimu, ir norėjimu, todėl svarbu aptarti numatymo, apvaizdos ir predestinacijos santyki.

Analizuodamas Dievo numatymo ir realių įvykių ryšį Petras Lombardas pa-

stebi jų savitumą: nei tai, kas įvyksta, yra Dievo numatymo rezultatas, nei Dievo numatymas yra šių įvykių pagrindas. Vis dėlto ir numatymas, ir realūs įvykiai yra susiję, nes vieni kitiems sudaro būtinas sąlygas. Tokiu būdu numatymas yra savotiškas pasirengimas Dievo malonei, per kurią žmogus išsiteisina. Aptaręs šiuos klausimus, kitose 6 distinkcijose Petras Lombardas analizuoja imanencijos ir transcendencijos problemas, o paskutinėse 4 distinkcijose kalba apie Dievo valią.

Antroje knygoje Petras Lombardas apmąsto priežastis, įkvėpusias Dievą kūrybai, be to, aptaria dvasinių ir kūniškų esinių formavimo sampratą, šešių dienų pasaulio Kūrimą pagal *Pradžios knygą* ir žmogų prieš jo nuopuolį ir po jo. Ši *Sentencijų* dalis logiškai susieta su išsamiau pirmąją nuodėmės ir moraliai blogų veiksmų analize bei jų sąsajomis su asmens laisva valia ir malone. Išvardijęs nekalto žmogaus prerogatyvas Petras Lombardas klausia, kokios malonės jam reikėjo, kad išlaikytų pirmąją sukūrimo būseną. Atsakydamas į tai jis pabrėžė, jog žmogus, kaip ir angelas, kūrimo metu gavo malonę, kurios dėka galėjo išlikti toks pat, t. y. neprarasti to, ką buvo gavęs. Kita vertus, be naujos malonės jis negalėjo pelnyti amžinojo išganymo. „Jo sukūrimo malonė, – teigia Petras Lombardas, – jam suteikė galią priešintis blogiui, bet nesuteikė galios daryti gera. Vis dėlto jis šios pagalbos dėka galėjo tam tikra prasme gerai gyventi, nes galėjo gyventi be nuodėmės; bet, negavęs kitos malonės, jis negalėjo gyventi dvasingai ir taip pelnyti amžinąją laimę“⁴. Siedamas žmogaus

prarastą pirmykštę būseną su laisva valia, Petras Lombardas ją apibrėžė kaip proto ir valios savybę, kuri, padedant malonei, skatina rinktis gėrį, o be malonės kreipia link blogio. Žodis „laisva“ valiai pridedamas, pasak Petro Lombardo, nes ji gali be prievartos ir būtinybės siekti ar pasirinkti tai, ką jai diktuoja protas⁵. Autorius perspėja, kad toks apibrėžimas netinka nei Dievui, nei šventiesiems, kurie turi tobulesnę laisvą valią, nes nenusideda.

Malonė skirstoma į veikiančiąją ir bendrai veikiančiąją⁶. Veikiančioji malonė yra ankstesnė už gerąją valią, nes per ją žmogus įgyja valią, kuri savyje jau paskirta būti gera ir pasirengusi siekti gėrio. Antroji malonė skleidžiasi po valios, kuri jau tapo gera, ir išitvirtina žmogaus veiksmuose ir poelgiuose. Toks malonės traktavimas XII a. tapo diskusijų objektu, nes iškilo abejonių, ar veikiančioji ir bendrai veikiančioji malonė iš tikrųjų yra skirtingos, be to, buvo neaiškus ir pats malonės funkcionavimo mechanizmas. Diskusijų metu Petras Lombardas laikėsi nuomonės, kad malonė yra viena ir ta pati, tačiau išskyrė tam tikrus jos poveikius. Veikiančiąją Petras Lombardas vadino tokią malonę, kuri stiprina žmogaus valią ir paskatina ją trokšti gėrio, o bendrai veikiančiąjai jis priskyrė tokią malonę, kuri skatina žmogų atlikti gerą darbą.

Trečioji knyga *Žodžio įsikūnijimas* skiriama kristologijos mokymui. Kristus šioje knygoje traktuojamas kaip žmogiškoji būtis atkreipiant dėmesį į tai, kaip antrasis Švč. Trejybės asmuo tapo kūnu bei koks dieviškosios ir žmogiškosios prigimties ryšys. Be to, šioje knygoje apta-

riamos 3 teologinės ir 4 kardinalios dorybės kartu su Šventosios Dvasios 7 dovanomis ir 10 Dievo įsakymų, taip pat Senojo ir Naujojo Testamentų skirtumai.

Šioje knygoje Petras Lombardas grįžta prie vienos iš labiausiai tais laikais teologus dominusių doktrinų apie įsikūnijimą. Diskusijos kryo ta linkme, ar į žmogaus esybę įsikūnijo Dievo prigimtis, ar tik Dievo Sūnus, kaip asmuo. Petras Lombardas šį klausimą gvildeno remdamasis *sic et non* metodu ir priėjo išvadą, jog Dievo Sūnus, kaip asmuo, įgijo žmogaus prigimtį, su kuria Dievo prigimtis buvo susijungusi Sūnuje. Vadinas, Dievo prigimtis tapo kūnu. Pasak Petro Lombardo, jeigu pritartume nuomonei, kad tik Sūnus įgijo kūną, tai būtų eliminuojami tik Tėvo ir Šventosios Dvasios asmenys, bet ne Dievo prigimtis. Toks Petro Lombardo požiūris panaikino prieštaravimą, kad žmogiška tapo tai, kas priskiriama Sūnui, o ne tai, kas būdinga Dievui, kadangi Dievo prigimtis susijungė su žmogaus prigimtimi per Sūnų, o ne per visų trijų asmenų hipostazę.

Laikydamasis nusistovėjusios teologijoje tradicijos, kad kristologijos kursą tęsia sakramentų studijos, Petras Lombardas ketvirtąją savo knygą pavadino *De Sacramentis*. Joje aptariama Senojo ir Naujojo Testamentų pašventinančiųjų apeigų prasmė, paskutinysis teismas, prisikėlimas iš numirusiųjų, šventųjų gyvenimas danguje ir nuteistųjų kančios pragare.

Pirmieji Bažnyčios Tėvai *sacramentum* interpretavo „kaip realų simbolių, kuris rodo, kad žemesnioji ir aukštesnioji tikrovė yra susijusios“⁷. Šv. Augustinas sakramentus apibūdino kaip *signum sac-*

ra, kurie žymi šventą realybę ir reiškiami tam tikrais žodžiais. Sakramentinis žodis šv. Augustinui yra Bažnyčios tikėjimo išraiška. Ankstyvaisiais viduramžiais teologiniuose svarstymuose „pamažu įsivyravo *daiktinis* sakramento suvokimas: tarp žodžio reikšmės ir materijos esanti realybė“⁸. Petru Lombardui sakramentai yra daugiau nei malonės ženklai ar simboliai, nes savo veikimo galia jie suteikia žmogui trokštamą Dievo palaimą: „Teisingai sakoma, kad sakramentas yra Dievo malonės ženklas ir nematomos malonės [matoma] forma, kad egzistuotų jos vaizdinys ir priešas. Be to, sakramentai įsteigti ne tik malonei žymėti, bet ir tam, kad jais būtų šventinama“⁹. Petro Lombardo išskirti 7 sakramentai, pradedant Krikštu, Sutvirtinimu, Eucharistija, Atgaila, Ligonių patepimu, Šventimu ir baigiant Santuoka, amžių tėkmėje „įkūnija Kristaus malonę *čia ir dabar*“¹⁰, nes jie „ne tik remiasi tikėjimu, bet tą tikėjimą žodžiais ir daiktų bei veiksmy kalba gaivina, stiprina, išreiškia, todėl vadinami tikėjimo sakramentais. Jie ne tik suteikia malonę, bet jų šventimas taip pat geriau parengia tikinčiuosius vaisingai priimti tą malonę, deramai garbinti Dievą ir įgyvendinti artimo meilę“¹¹.

Šioje knygoje Petras Lombardas pagrindinį dėmesį skiria Santuokos sakramentui, kurį, pasak Philippo W. Rosemanno, traktuoja kaip vaistą nuo nuodėmės, aptardamas jį šešiolikoje distinkcijų. Pagrindiniai šio sakramento teiginiai siejami su santuokos institucija, jos esme, privalumais, ją anuliuojančiomis kliūtėmis, pareigomis, neišardomumu ir sakramentalumu. Nagrinėdamas neti-

kinčiųjų santuoką Petras Lombardas apmąsto, kaip ji gali igyti pašvenčiamąją malonę, ir ar ji gali būti išardoma, jei vienas iš sutuoktinių atsiverstų į krikščionybę. Išdėstęs atsakymo teigiamus argumentus, jis tvirtina, kad „iš tiesų tikėjimą priėmęs vyras gali atleisti savo netikinčią žmoną, nors ji ir sutiktų gyventi su juo; tačiau kol ji gyva, jis negali sudaryti naujos santuokos. Jeigu žmona pati išeina, jis neprivalo sekti paskui ją; ir jai esant gyvai, vyras gali sudaryti naują santuoką. Tačiau tai taikoma tik tiems, kurie susituokė, būdami netikintys. Jeigu vėliau ir vienas, ir antras atsiverčia į tikėjimą arba jeigu jiedu susituokia, jau būdami tikintys, o paskui vienas jų atsimeta ir palieka sutuoktinį nekęsdamas šito tikėjimo, tada paliktasis tikrai neturi sekti paskui tą, kuris išeina; tačiau kol anas sutuoktinis gyvas, jis negali vėl tuoktis, nes jiedu buvo sudarę patvirtintą (*ratum*) santuoką, kurios negalima nutraukti“¹². Tokie Petro Lombardo samprotavimai yra adekvatūs Hugono Senviktoriečio doktrinai apie netikinčiųjų santuokos išardomumą. Ši doktrina susilaukė plataus atgarsio visose vėlesnėse scholastinėse teologijos teorijose.

Paskutinėse ketvirtosios knygos dalyse Petras Lombardas aprašo palaimingą regėjimą ir žmonių būseną po mirties. Pasak jo, visi atgims tobulais žmonėmis, nes Dievas elgsis taip kaip elgiasi skulptorius, norėdamas perlieti nevykusiai sukurtą skulptūrą. Nauja skulptūra bus kitokios konfigūracijos, ji išlaikys tą pačią substanciją ir skirsis tik forma.

Aptardamas šventųjų gyvenimą Petras Lombardas teigia, kad dangaus gyventojai girdi maldas, kurias jiems žmo-

nės taria, gyvendami žemėje. Maldos, apšviestos Žodžio šviesos, pasiekia šventuosius ir jie žino, kokie žemės dalykai gali juos pradžiuginti arba nuliūdinti ir kaip savo nuopelnais ir mielaširdingumu jie gali padėti žmonėms. Pasak Petro Lombardo, šventieji tai daro paklusdami Dievo valiai.

Kaip teigia Rosemannas, paskutinę Petro Lombardo *Sentencijų* knygą gali-

me vadinti *magnum opus*¹³, kuri savo minties sodrumu tapo būsimų scholastinių sumų pavyzdžiu. *Sentencijose* Dievo esybės buvimas, žmogaus transcendentijos slėpinys bei palaiminta vizija apgaubta subtiliu paslapties šydu. Praskleidus šį šydą, atsiskleidžia visa trapi žmogaus būtis: nuopuolis ir pakilimas, ramybė ir sumaištis, neviltis ir išsigelbėjimas.

PASAULIO IR ŽMOGAUS KŪRIMO KONCEPCIJA

Kūrimo koncepciją Petras Lombardas gvildeno antroje *Sentencijų* knygoje, visų pirma atskirdamas krikščionišką požiūrį nuo Platono ir Aristotelio filosofinės traktuotės. Tuo tikslu jis kritiškai vertino platoniską Šartro mokyklos pasaulio kilmės aiškinimą. Šios mokyklos teologai, remdamiesi Platono traktatu *Timaeus*, interpretavo *Pradžios knygą*. Petras Lombardas pabrėžė, kad kūrimas yra vien Dievui priklausantis veikimas, nurodantis, kas ir iš ko gauna būtį, todėl, prieš pradedant analizuoti kūrimo koncepciją, svarbu atskleisti skirtumą tarp sąvokų *kūrimas* ir *darymas*. „Kūrėjas yra tas, kas padaro kažką iš nieko (*Creator enim est qui de nihilo aliquid facit*)“¹⁴, vadinasi, kūrimas suvokiamas, kaip kažko darymas iš nieko, ko anksčiau visiškai nėra buvę nei savyje, nei kito subjekto arba materijos galimybėje. Tuo tarpu darymas [*facere*] reiškia kažko gaminimą ne iš nieko, bet iš materijos: „*facere vero non modo de nihilo aliquid operari, sed etiam de materia*“¹⁵. Apibendrinęs tokius samprotavimus Petras Lombardas teigia, kad žmogus ar

angelas ne kuria, bet daro, todėl jie vadinami darytojais, atlikėjais, išradėjais, bet ne kūrėjais.

Taigi krikščioniškasis Dievas Petriui Lombardui yra Kūrėjas ir skiriasi nuo Platono Demiurgo, darančio kūrinius iš esančios materijos ir formos: „Platono manymu, buvo trys pradai: Dievas, pavyzdys ir materija; jie egzistavo amžinai, neturėjo pradžios; Dievas veikia buvo išradėjas, o ne kūrėjas“¹⁶. Analogiškai Petras Lombardas vertina ir Aristotelio teoriją, pagal kurią *pasaulis visa egzistavo*, tvirtindamas, kad toks teiginys prieštarauja krikščionių tikėjimui, nes „Pradžioje Dievas sukūrė dangų ir žemę“ (Pr 1, 1). Petras Lombardas pasaulio kūrimo koncepcija siekė atskleisti pamatinę Dievo santykį su visa kūrinija remdamasis tuo, kad Dievas pasaulį kūrė iš *ex nihilo* ir kad dieviškojo kūrimo padarinys yra esatis.

Kitas svarbus teiginys, kurį norėjo įrodyti Petras Lombardas, buvo tai, kad Dievas kūrė ne iš būtinybės, bet siekdamas paskleisti savo gerumą, kuriuo būtų dalijamasi. Būtent dėl dalijimosi ge-

rumu Dievui reikėjo sukurti maštančią prigimtį, gebančią suprasti ir mylėti. Taip Dievas, norėdamas perduoti gerumą kitiems, sukūrė intelektine prigimtimi į save panašias būtybes: angelus ir žmones. Jie buvo sukurti tam, kad dalyvautų Kūrėjo Esaties tobulume, kuris prasideda tada, kai Esatis jiems duoda pačią save. Toks esaties davimas reiškia ne tai, kad sukurti protingi subjektai gauna kokią nors Esaties dalį, bet gauna netobulą, ribotą, dalinę esatį. Ši esatis yra žemesnė už dieviškąją, todėl sukurtųjų priedermė, pasak Petro Lombardo, *garbinti Dievą, Jam tarnauti, Jį geru minėti. Garbinimą ir tarnystę Dievui Petras Lombardas suvokia kaip kilnius veiksmus ir poelgius, kurie reikalingi ne Dievui, bet patiems žmonėms.*

Aiškindamas *tarnystės* idėją Petras Lombardas teigė, kad jei žmonės buvo sukurti tarnauti Dievui, tai pasaulis buvo sukurtas tarnauti žmonėms. Petro Lombardo supratimu, žmogaus egzistencija nukreipta į Dievą, o pasaulis atsiveria žmogui. Pasaulio sanklodoje Petras Lombardas išskyrė grynąsias bei įkūnytąsias sielas ir iracionalią prigimtį. Tokia pasaulio sankloda analogiška pačiam Kūrėjui, kurio esybė skleidžiasi trijuose asmenyse.

Remdamasis *Pradžios knyga* Petras Lombardas tvirtino, kad Dievas sukūrė žmogų pagal savo „paveikslą ir panašumą“ (Pr 1, 26), kuris žadina žmogaus ir jo dieviškojo įvaizdžio asociacijas. Šias asociacijas Petras Lombardas grindžia keliomis skirtingomis teorijomis.

Visų pirma, protingos esybės sukūrimą pagal Dievo paveikslą ir panašumą

(*ad imaginem Dei et similitudinem*)¹⁷ liudija žmogaus protas: vadovaudamasis protu, žmogus pranoksta visą iracionalią kūriniją. Į Dievo paveikslą žmogus panašus atmintimi, sumanumu ir meile, be to, jo panašumas į Dievą atsiskleidžia tyrumu ir teisingumu, t.y. tomis savybėmis, kurios būdingos racionaliai maštančiai esybei. Remiantis kita teorija, kaip pastebi Petras Lombardas, galima teigti, kad žmogus sukurtas pagal Dievo paveikslą, nes geba suprasti tiesą, o jo panašumą į Dievą byloja meilė dorybei. Trečioji Petro Lombardo teorija liudija tai, kad Dievo paveikslą žmogus atspindi visa kuop, „kadangi esmė yra nemirtinga ir nedaloma“¹⁸. Tai jam patvirtina ir šv. Augustino traktato *De quantitate animae* teiginys, jog žmogaus sielą Dievas sukūrė panašią į save, padarydamas ją nemirtingą ir nesunaikinamą¹⁹. Apibendrinamas ši teiginį Petras Lombardas daro išvadą, kad jeigu paveikslas susijęs su forma, o panašumas su prigimtimi, tai žmogus sukurtas ne pagal Tėvo, Sūnaus ar Šventosios Dvasios, bet pagal visos Švč. Trejybės paveikslą ir panašumą.

Pirmoji Petro Lombardo teorija apie Dievo paveikslo atvaizdą žmoguje būtų adekvati trinarei metafizinei žmogaus proto struktūrai, kuri atspindi Švč. Trejybę, o panašumas būtų siejamas su moraliniu kilnumu, kuri sukuria protinga siela savo prigimtinė galia. Antrosios teorijos požiūriu Dievo paveikslo atspindys žmoguje suprantamas epistemologine prasme, t.y. jis siejamas su žmogaus gebėjimu suprasti tiesą. Remiantis trečiaja teorija, paveikslo ir panašumo dichotomija traktuojama kiek kitaip: panašu-

mas glūdi nedalomoje ir nemirtingoje žmogaus sieloje, o paveikslas asocijuojasi su visomis jo savybėmis. Toks Petro Lombardo aiškinimas apie žmogaus sukūrimą pagal Dievo paveikslą ir panašumą, teigia Rosemannas, leidžia „at-skirti, kaip žmogus ir Sūnus atspindi Dievą. Būdamas lygus Tėvui, Jis yra tiesiog Dievo *atvaizdas* (žr. Kol 1,15)“²⁰.

Studijuojant pasaulio kūrimo koncepciją Petrą Lombardą domino problema, kodėl Dievas taip artimai susiejo žmogų su fiziniu pasauliu, t.y. jo sielą vienijo su materialiu kūnu. Spręsdamas šią problemą jis pateikia tris galimus atsakymus: pirma, toks buvo *Dievo noras, todėl Jo valia nesvarstytina*²¹; antra, žmogaus sielos ir kūno vienovė, būdama ypatingai tvari, numato būsimąją sąjungą tarp sukurtosios ir amžinai esančios sielos; trečia, žmogaus siela buvo sujungta su kūnu tam, kad gautų atpildą pomirtiniame gyvenime.

Analizuodamas žmogaus sielos ir kūno sąsajas Petras Lombardas pripažino, kad *žmogaus sielą Dievas sukūrė ex nihilo ir nedelsdamas patalpino ją žmogaus kūne*²². Pavartodamas žodį *nedelsiant* Petras Lombardas norėjo parodyti, kad nesutinka su šv. Augustino teiginiu, jog iš pradžių siela buvo sukurta be kūno. Norėdamas tai įrodyti jis pateikė pavyzdį iš *Pradžios knygos*, kad Dievas sukūrė Adomą kaip suaugusį žmogų – veiksmas, kuris neatitinka įprasto žmogaus gimimo, bet kuris vis dėlto nebuvo *nenatūralus*²³. Petras Lombardas tai paaiškino tvirtindamas, kad „Tokie dalykai tik mums vyksta priešingai gamtos dėsniams, nes tik vienaip suvokiame

įvykių eigą. Tačiau Dievui gamta yra tai, ką Jis daro“²⁴. Vadinasi, tokio dieviškosios jėgos išikišimo galimybė neprieštarauja prigimtinėms įvykių priežastims.

Aprašydamas tolimesnį dieviško kūrimo vyksmą Petras Lombardas pastebi, kad pirmasis žmogus Adomas iš pradžių, kaip ir angelai, neturėjo jokių suteiktų malonių, išskyrus prigimtinį būvį. Vėliau „Dievas užveisė sodą Edene, rytuose, ir ten įkurdino žmogų, kurį buvo padaręs“ (Pr 2, 8). Edeno sodas *Pradžios* knygoje yra nurodomas kaip vieta, kurioje Dievas patalpino pirmąjį žmogų, vėliau krikščionys jį traktavo kaip idealą, pilną santarvės ir harmonijos žmonijos kelio pradžią. Tokia traktuotė turėjo įtakos krikščioniškajai rojus koncepcijai pagrįsti. Aprašydamas Edeno sodą kaip amžinos palaimos vietą Petras Lombardas pastebi, kad „rojuje buvo įvairių rūšių medžiai, tarp kurių vienas buvo vadinamas gyvenimo medžiu, o kitas – gėrio ir blogio pažinimo medžiu“²⁵. Gyvenimo medžio vaisiai kūnui teikė amžinumą, stiprybę, jaunystę ir visas žmonių trokštamas savybes. Kitam medžiui, pasak Petro Lombardo, pažinimo vardas buvo suteiktas ne atsižvelgiant į jo prigimtį, bet į tai, kas turės atsitikti vėliau. Pažinimo medis iš esmės nebuvo blogas, bet uždraudus ragauti jo vaisių, jis įgijo gėrio ir blogio pažinimo vardą kaip dingstį ateities nusižengimui²⁶. Dar prieš nusižengdamas žmogus pažino gėrį per išmintį ir patirtį, o blogį – tik per išmintį. Vėliau, kai žmogus paragavo uždrausto vaisiaus, pažino blogį per patirtį. Petro Lombardo teigimu, jeigu pirmieji tėvai būtų išlikę paklusnūs ir nebūtų pa-

žeidę įsakymo, tai tas medis nebūtų vadinamas gėrio ir blogio pažinimo medžiu. Vadinasi, medis nebuvo blogas, o blogas buvo žmonių nusižengimas. Tokiais savo samprotavimais Petras Lombardas prieina išvadą, kad „ne dėl blogo dalyko, bet dėl nepaklusnumo kyla bausmė, kaip iš paklusnumo – galimybė būti apdovanotam“²⁷.

Neatsitiktinai Petras Lombardas pradžioje aptarė rojaus augmeniją ir blogio kilmę, po to perėjo prie pasakojimo apie moters sukūrimą. Remdamasis *Pradžios knyga* jis teigė, kad „Tame pačiame rojuje Dievas sutvėrė iš vyriškos substancijos moterį“²⁸. Užmigdęs Adomą, Dievas iš jo šonkaulio sukūrė Ievą. Pasakojimas, kad Ieva buvo sukurta iš Adomo šonkaulio, o ne iš jo galvos ar pėdų, Petro Lombardo nuomone, simbolizuoja meilės sąjungą, žmonių lygybę ir buvimą šalia: „Kadangi moteris neturėjo būti nei vyro valdove, nei verge, bet jo dalininke, ji nebuvo sukurta nei iš jo galvos, nei iš kojų, o iš šonkaulio“²⁹. Tokie vyro ir moters ryšiai tęsiasi iki jų nuopuolio. Šių ryšių modifikaciją Petras Lombardas aiškina aukštesnių vertinamųjų proto galių dominavimu, kuris įtvirtino visiškai priešingą požiūrį į moters ir vyro lygybę. Jis kalba apie moters paklusimą vyrui kaip bausmę už nuodėmę, apie valdovo ir vergo padėtį cituodamas *Pradžios knyga*: „skausme gimdysi vaikus, – bet aistringai geisi savo vyro, ir jis bus tavo galva“ (Pr 3, 16). Tokia ryšių modifikacija verčia Petrą Lombardą naujai aptarti vyro ir moters būseną prieš nusidėjimą. Žmogaus kūnas prieš nusidėjimą buvo materialus ir jam rei-

kėjo maisto, kad išgyventų. Jis nepriklausė grynosioms dvasinėms substancijoms, kurios egzistuotų po mirties. Šis kūnas vis dėlto dar nebuvo mirtingas, tačiau nebuvo ir apdovanotas nemirtingumu. Tokią kūno padėtį Petras Lombardas apibūdina kaip keistą būseną tarp mirtingumo ir nemirtingumo: „pirmutinės būsenos kūnas pasižymėjo *posse mori* ir *posse non mori* – galėjimu-mirti ir galėjimu-nemirti“³⁰. Tokie samprotavimai Petrą Lombardą veda prie išvados, kad žmogaus kūnas, kol jo nepalietė nuodėmė, buvęs pilnai nesuformuotas, todėl ir buvęs neutralios būsenos. Jeigu žmogus būtų ragavęs vaisių nuo gėrio ir blogio pažinimo, o nuo gyvenimo medžio, tai jis būtų galėjimą-nemirti (*posse non mori*) transformavęs į negalėjimą-mirti (*non posse mori*). Vadinasi, žmogus būtų tapęs nemirtingas.

Šią mintį Petras Lombardas rutuliojo toliau svarstydamas, kaip gyvybė būtų perteikiama prieš nusidėjimą. Jis atmeta stebuklingų antgamtiškų veiksmų įtaką teigdamas, kad žmonės nebūtų gimę nei suaugusiais, nei pilnai išsivysčiusiais, jeigu jie būtų užaugę „pagal tuos pačius žmogaus gimimo dėsnius, kuriuos pripažįstame ir šiandien“³¹. Kaip pastebi Rosemannas, „nagrinėdamas ypatingai spekuliatyvų žmogaus prigimties prieš nusidėjimą klausimą, Petras Lombardas pateikia savo svarstymus kiek įmanydamas tiesiogiai: nėra sielos be kūno, nėra kūno be maisto, nėra antgamtiško nemirtingumo, negimsta visiškai išsivystę vaikai“³².

Taigi Petro Lombardo, kaip scholastinės teologijos meistro, pasaulio ir žmo-

gaus kūrimo koncepcija atskleidžia didžiąją paslaptį, legitimuoja ontologinę ir teologinę pasaulio viziją. Ji pagrįsta sub-

tiliu dialektinio metodo naudojimu derinant materialų prigimties pradą ir tikėjimo slėpinių transcendenciją.

IŠVADOS

1. Scholastinės teologijos, kaip krikščionių tikėjimo mokslo, ištakos siejamos su empirine ir verbaline tikrovės suvokimo samprata. Biblijos tekstų analizė buvo grindžiama gramatine logika ir priartinama prie tokių kardinalių problemų sprendimo kaip pasaulio sąrangos samprata ir istorija, visatos ir žmogaus kūrimo paslaptis, Žodžio įkūnijimas ir sakramentų įsteigimas. apreiškimo slėpiniai: Atpirkimas, Švenčiausioji Trejybė, Įsikūnijimas buvo tyrinėjami dialektinio metodo ir Aristotelio logikos pagalba. Iš patiriamo ir išgyvenamo pasaulio refleksijos sensualistiniu patyrimu ir abstrahavimo operacijomis buvo atskleidžiamos aukščiausiosios būties egzistencijos apraiškos.

2. Ankstyvaisiais viduramžiais susistemintos teologijos tiesos buvo išdėstomos *Sentencijų* knygoje pagal dalyko problematiką. Tuo pačiu nagrinėjamu klausimu buvo pateikiami vienas kitam priešingi Bažnyčios Tėvų tekstai ir, remiantis dialektikos ir logikos taisyklė-

mis, nurodoma metodika, kaip derėtų išspręsti prieštaravimus, koks turėtų būti jų sprendimo būdas. Be to, būdavo pateikiamas pats sprendimas ir suformuluojamos išvados.

3. Pasaulio ir žmogaus kūrimo koncepcija Petro Lombardo *Sentencijų* knygoje atskleidė pamatinį Dievo santykį su visa kūrinija. Pagrindinės šios koncepcijos prielaidos, jog Dievas pasaulį kūrė iš *nieko* ir dieviškojo kūrimo padarinys yra esatis, liudija tai, kad kūrimas yra vien Dievui priklausantis veikimas, nurodantis, kas ir iš ko gauti būti.

4. Žmogaus, kaip maistančios prigimties, sukūrimas Petro Lombardo koncepcijoje įrodomas teiginiu, kad Dievas kūrė ne iš būtinybės, bet siekdamas paskleisti savo gerumą, kuriuo būtų dalijamasi. Dalijimasis gerumu reikalauja iš žmogaus suprasti ir mylėti kitą bei dalyvauti Kūrėjo Esaties tobulume, kuris prasideda tada, kai Esatis žmogui duoda pačią save.

Literatūra ir nuorodos

- 1 Žr. *Notitia historico-litteraria // P. Lombardi. Opera omnia. Patrologiae cursus completus: Series latina*, t. 191, Ed. Migne, 1880, Paris, p. 17.
- 2 Petri Lombardi. *In Libros Sententiarum. Liber Primus. De Misterio Trinitatis*. [dist. I. 9] // *Patrologiae cursus completus: Series latina*, t. 192, Ed. Migne, 1880, Paris, p. 525.

- 3 Petri Lombardi. *In Libros Sententiarum. Liber Primus. De Misterio Trinitatis*. [dist. II. 1], p. 525.
- 4 Petri Lombardi. *In Libros Sententiarum. Liber Secundus. De gratia hominis, et de potentia ante casum*. [dist. XXIV. 1], p. 701.
- 5 Žr. ten pat. *Redit ad liberi arbitrii considerationem*. [dist. XXV, 1], p. 706.

- ⁶ Žr. ten pat. *De grattia operande et cooperante*. [dist. XXVI, 1], p. 709.
- ⁷ Arvydas Ramonas. *Sakramentų teologija. Doktrina. Istorija. Šventimas*. – Vilnius: KPL, 2007, p. 41.
- ⁸ Ten pat, p. 42.
- ⁹ Petri Lombardi. In *Libros Sententiarum. Liber Quartus. De sacramentis et signis sacramentalibus*. [dist. I, 2], p. 839.
- ¹⁰ Arvydas Ramonas. *Sakramentų teologija. Doktrina. Istorija. Šventimas*. – Vilnius: KPL, 2007, p. 9.
- ¹¹ *Sacrosanctum Concilium // Vatikanio II Susirinkimo nutarimai. Konstitucijos, deklaracijos, dekretai*. – Vilnius: Aidai, 2001, § 59, p. 108.
- ¹² Petri Lombardi. In *Libros Sententiarum. Liber Quartus. De dispari cultu*. [dist. XXXIX, 7], p. 936.
- ¹³ Žr. Philipp W. Rosemann. *Peter Lombard*, p. 193.
- ¹⁴ Petri Lombardi. In *Libros Sententiarum. Liber Secundus. De rerum corporalium et spiritualium creatione et formatione, aliisque pluribus eo pertinentibus*. [dist. I, 1], p. 651.
- ¹⁵ Ten pat.
- ¹⁶ Ten pat.
- ¹⁷ Ten pat, *De hominis creatione, ubi considerandum est quare creatus homo, et qualiter sit institutus, quae duo supra tractata sunt; et qualis factus et qualiter lapsus, postremo quomodo sit reparatus; quae discutienda sunt*. [dist. XVI, 1], p. 683–684.
- ¹⁸ Ten pat, [dist. XVI, 4], p. 684.
- ¹⁹ Žr. Aurelijus Augustinas. *Dialogai // Apie sielos didybę*. – Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, p. 21.
- ²⁰ Philipp W. Rosemann. *Peter Lombard*, p. 106.
- ²¹ Ten pat, p. 652–653.
- ²² Žr. ten pat, *De creatione animae, utrum de aliquo facta sit, vel non, et quando facta, et quam gratiam habuerit in creatione*. [dist. XVII, 1], p. 685.
- ²³ Žr. ten pat, [dist. XVII, 4], p. 686.
- ²⁴ Ten pat.
- ²⁵ Ten pat, [dist. XVII, 6], p. 687.
- ²⁶ Žr. ten pat.
- ²⁷ Ten pat.
- ²⁸ Ten pat, *De formatione mulieris*. [dist. XVIII, 1], p. 687.
- ²⁹ Ten pat, [dist. XVIII, 3], p. 688.
- ³⁰ Ten pat, *De primo hominis statu ante peccatum, scilicet qualis fuerit secundum corpus et secundum animam*. [dist. XIX, 1], p. 690.
- ³¹ Ten pat, *De modo procreationis filiorum si non peccassent primi parentes, et quales nascerentur filii*. [dist. XX, 4], p. 693.
- ³² Philipp W. Rosemann. *Peter Lombard*, p. 108.